

Holger Villadsen: Foredrag ved kursus på Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter om de gudstjenstlige tekster fra Det Gamle Testamente. Løgumkloster, den 3. november 2015.

Hvorfor læser vi det, vi gør, i kirken?

Om valget af gammeltestamentlige læsninger i Den Danske Alterbog 1992.¹

Titlen på mit foredrag er et spørgsmål: Hvorfor læser vi det, vi gør, i kirken?

Et kort svar på spørgsmålet kunne være, at det er lidt af et *mysterium*. Et mysterium er noget, som man ikke rigtigt kan forklare – og så kunne jeg måske stoppe her, fordi et mysterium er noget, der ikke kan forklares? Men nu er jeg kommet den forholdsvis lange vej fra Lolland til Sønderjylland, så jeg må hellere gøre et forsøg på at sige noget mere.

Når jeg – lidt spøgefuldt – kalder de bibelske læsninger i gudstjenesten for et mysterium skyldes det dels, at mange elementer i traditionen går langt i tiden. Det gælder især teksterne fra den gamle første tekstrække, som går tilbage til oldkirkelige traditioner i vestkirken, især i byen Rom. Men det er svært helt at komme til bunds i historien på dette område. Der er mange uklare punkter. Så i den forstand er det lidt af et mysterium, hvorfor vi læser det, vi gør, i kirken. Og i Den Danske Folkekirke har vi valgt fortsat at bruge den gamle oldkirkelige tekstrække, som udgangspunkt for læsningerne i alterbogen. Det er den gamle tekstrække, der fortsat er grundskelettet i kirkeåret og alterbogen.

Men der ligger også en anden betydningsmulighed i ordet *mysterium*. I oldkirken kaldte man fx dåb og nadver for mysterier – guddommelige handlinger, som ikke fuldt ud lader sig forstå af mennesker. I et eller andet omfang gælder det også det også gudstjenesten og de bibelske læsninger. Der er tale om menneskelige handlinger og ord, men vi beder om, at Gud vil gøre vore menneskelige handlinger og ord til hans handlinger og ord. At det kan lade sig gøre, og hvordan det kan lade sig gøre, er et mysterium.

Det er lidt af et mysterium i begge betydninger af ordet, hvorfor vi læser det, vi gør, i kirken. Og i et vist omfang synes jeg også, at det er ganske fint, at det er lidt af et mysterium. Det giver i hvert fald en vis frihed for præsten til selv at fortolke.

---

¹ Der er i foredraget et vist overlap i forhold til en artikel af mig selv i samleværket *Bibelen i gudstjenesten*, redigeret af Gitte Buch Hansen og Frederik Poulsen (Københavns Universitet 2015), side 109-127. Titlen på artiklen er »På gudstjenestens betingelser«.

For del år siden ringede Kirsten Nielsen til mig, fordi hun var i færd med at forberede en bog om de gammeltestamentlige læsninger, der var blevet en del af folkekirkens autoriserede alterbog i 1992. Hun ville vide, om der eksisterede nogle officielle eller halvofficielle begrundelser for valget af gammeltestamentlige perikoper i alterbogen.

Vi snakkede frem og tilbage i nogen tid og nåede frem til den konklusion, at det nok var bedst, at hun læste alterbogen, som den forelå og selv dannede sig en mening om, hvad samspillet eller modspillet måtte være mellem dagens evangelietekst og den gammeltestamentlige læsning. Der eksisterer ikke en officiel facitliste, og jeg var ikke meget for at komme med mit personlige bud på en forklaring. Og det er jeg stadigvæk ikke – især fordi der er meget jeg ikke ved. Så jeg kommer ikke i dag med en facitliste.

Jeg har her på det seneste overvejet at lave en ganske tør liste over, hvor den pågældende gammeltestamentlige perikoper først foreligger eller er blevet foreslået i dansk sammenhæng. Der er i store træk følgende muligheder:

- Den oldkirkelige tradition, hvor den ældste sikre tekst er den såkaldte Würzburger Comes fra 600-tallet.
- Den middelalderlige tradition, hvor jeg for nemheds skyld normalt bruger Missale Lundense fra 1512.
- Den danske reformation, bl.a. repræsenteret af Kirkeordinansen fra 1537 og den første danske alterbog: Palladius' alterbog fra 1556.
- Senere dansk tradition, især 1600-tallet.
- Anden tekstrække fra slutningen af 1800-tallet.
- Prøvealterbogen fra 1958.
- Liturgikommissionens 'grå betænkning' fra 1975. Her er der kun én række med gammeltestamentlige læsninger.
- Liturgikommissionens 'lilla betænkning' fra 1985.
- Biskoppernes Oplæg til Gudstjenesteordning fra juni 1991.
- Den Danske Alterbog, som blev autoriseret i juni 1992.

Jeg har ikke lavet listen endnu, men den kunne måske være nyttig? – også selv om det bare bliver en tør registrerende liste.²

Mit foredrag i dag holder sig til en slags helikopter-perspektiv i den forstand, at jeg især holder mig til de overordnede linjer og principper i valget af bibelske læsninger i gudstjenesten.

---

² Efterfølgende har jeg lavet en sådan liste. Den ligger som en pdf-fil på min private hjemmeside: <http://www.sejrupvilladsen.dk/LN-12.pdf>. Listen begrænser sig dog til danske kilder efter reformationen. Den første kilde er Palladius' alterbog fra 1556.

Gammeltestamentlige læsninger i første tekstrække: generelt

Jeg vil i mit foredrag især have fokus på forholdet mellem den gamle første tekstrække og de gammeltestamentlige læsninger i alterbogen fra 1992.

Det er karakteristisk for Den Danske Alterbog, at epistelteksterne og evangelieteksterne i første tekstrække hovedsageligt stammer fra den gamle romerske tradition. De gammeltestamentlige læsninger er derimod altovervejende blevet valgt af den danske liturgikommission, der arbejdede i en længere årrække fra 1970 til 1987. Og det er ikke helt uden problemer at forsøge at forene den gamle tekstrække med en nyvalgt serie af indledende gammeltestamentlige læsninger.

Den almindelige historie om forholdet mellem den gamle tekstrække og de gammeltestamentlige læsninger går ud på, at der engang i den tidlige oldkirke var en orden, som minder om den, som blev autoriseret i 1992. Den første læsning var fra Det Gamle Testamente. Derefter fulgte en epistel fra Det Nye Testamente, og til sidst kom en evangelielæsning. Ifølge denne almindelige fremstilling udelod man på et eller andet tidspunkt i oldkirken den indledende gammeltestamentlige læsning, sådan at der derefter kun var to bibellæsninger i gudstjenesten: epistlen og evangeliet. Og det der skete i mange vestlige kirker i 1900-tallet var – ifølge denne almindelige opfattelse – at man genindførte den indledende gammeltestamentlige læsning.

Selv om jeg helt og fuldt bakker op om den orden med udvidet brug af gammeltestamentlige læsninger, som blev officielt indført med alterbogen i 1992, tror jeg ikke på den almindelige fremstilling af det historiske forløb. Jeg kan ikke få den til at stemme med de bevarede historiske kilder. Jeg starter med Würzburger Comes fra 600-tallet.

Würzburger Comes fra 600-tallet

Würzburger Comes er den ældste kendte tekst, som giver en konkret fortegnelse over de ikke-evangeliske læsninger i 600-tallet i Rom. Eller sagt med andre ord: Det er den ældste version af den gamle tekstrækkes indledende læsning. De fleste af epistlerne i vores gamle første tekstrække kan findes i Würzburger Comes.

De 'ikke-evangeliske læsninger' kan både være epistler fra Det Nye Testamente og tekster fra Det Gamle Testamente. Og i Würzburger Comes er der begge slags tekster, omtrent lige mange af hver slags. Der er 87 gammeltestamentlige perikoper og 88 nytestamentlige perikoper i det ordinære kirkeår.

I 2009 publicerede jeg en artikel om Würzburger Comes. Den ligger frit tilgængelig som en internetartikel på hjemmesiden for Forum for Patristik: www.patristik.dk. Den er desuden trykt i en artikelsamling om *Perikoper og kirkeår i oldkirken*, som

Holger Villadsen: Hvorfor læser vi det, vi gør, i kirken? (3. nov. 2015)

jeg udgav året efter. Her kan man læse nærmere, og også helt konkret stifte bekendtskab med epistellisten.

Hvis man nu tror, at gammeltestamentlige læsninger var forsvundet på det tidspunkt, så tager man altså fejl. Men de gammeltestamentlige læsninger blev ikke brugt på søndage. På søndagene blev der kun brugt nytestamentlige epistler.

Gammeltestamentlige læsninger bruges i Würzburger Comes kun på hverdage. Det gælder først og fremmest på hverdage i fastetiden, fra askeonsdag og frem til påskedag. Dernæst gælder det de såkaldte tamperdage på de fire årstider. Tamperdagene er afholdes på 4 uger i løbet af året, og der afholdes særlige gudstjenester onsdag, fredag og lørdag.

Hvor perikopestrukturen på søndagene i Würzburger Comes er klart to-ledet (epistel – evangelium), er der ikke en tilsvarende ensartet perikopestruktur på hverdagene. Her er der ikke ensartethed, men pluralitet og variation. Der er både eksempler på en to-ledet, en tre-ledet og en fler-ledet perikopestruktur.

I eftermiddags har I – ifølge kursusprogrammet – arbejdet med tekster fra trinitatistiden. Hvis man ser trinitatistidens tekster i Würzburger Comes, kan man se, at der slet ikke findes en trinitatistid. Kirkeåret var endnu ikke fuldt udbygget på dette tidspunkt. Der er derimod et tillæg med en serie tekster uden nærmere angivelse af tid og sted. De fleste af trinitatistidens episteltekster findes her, som en liste. Og når man ser epistelteksterne som en liste, kan man tydeligt se, at der er tale om en såkaldt »banelæsning«. Teksterne findes i samme rækkefølge, som i en Bibel: først tekster fra Romerbrevet, derefter fra første Korintherbrev osv. I en banelæsning er der ikke tale om lectio continua, men man springer vers og kapitler over. Man hugger små tekstblokke ud af Bibelen fra en ende af.

Og når jeg er så optaget af perikopestruktur og principperne for perikopevalget, skyldes det, at man efter min vurdering er nødt til først at kende perikopestruktur og principper, før man på historisk grundlag kan give sig til at forklare, hvorfor en given tekst er valgt som læsning i gudstjenesten.

Et eksempel fra trinitatistiden: I den gamle tekstrække læser man på 6. søndag efter trinitatis Rom. 6,3-11. Hvis principperne for perikopestruktur går ud på, at der også skal være en nytestamentlig epistel, så kan man ikke give sig til at vælge en gammeltestamentlig tekst, fordi man synes, at den passer bedre til evangelieteksten. Og hvis man er i færd med en banelæsning, så kan man ikke på 7. søndag efter trinitatistiden hoppe frem til Kolossenserbrevet, men er nødt til først at finde nogle relevante tekster i Romerbrevet. I den gamle tekstrække er epistlen på 7. søndag efter trinitatis Rom. 6,19-23 – og det er den fortsat i Den Danske Alterbog.

Det princip for brugen af gammeltestamentlige læsninger, som jeg mener at finde i Würzburger Comes, forsætter i den vestlige liturgi, hvor det er den romerske liturgi, der bliver den dominerende. Karl den Store og folkene omkring ham tager den romerske liturgi til sig, og via frankerriget går de romerske traditioner videre til europæisk middelalder, herunder også Danmark.

Gammeltestamentlige læsninger bruges ikke ved gudstjenester på søndage, men bruges på hverdage i perioder med fastekarakter. Og antallet af gammeltestamentlige læsninger er ikke faldende op igennem middelalderen, sådan som det skulle være efter den traditionelle opfattelse, men det er tvært imod stigende i takt med, at kirkeåret bliver udbygget og nye dage kommer til.

Missale Lundense fra 1512

Fra oldkirken springer jeg nu frem til den senmiddelalderlige periode umiddelbart forud for reformationen. På den tid var bogtrykkerkunsten opfundet, og den katolske kirke tog den nye teknik til sig og fik trykt nogle store og fine liturgibøger, herunder de såkaldte missaler.

Et missale svarer i hovedtræk til vores alterbog. Der er bibellæsninger til alle kirkeårets dage, der er kollektpønner og andre bønner. Der er også nadverliturgi – og meget mere. Der er fx salmer: introitus, graduale, halleluja m.m. Der var kort sagt alle de tekster, som en præst skulle bruge for at holde gudstjeneste.

Missalerne var ikke éns i hele kirken, heller ikke i Danmark. Der blev i denne periode trykt et for hvert stift. De mindede meget om hinanden, men de var ikke ens. Der var mindre forskelle i kirkeår og tekstvalg osv.

Vi har bevaret missaler fra flere danske stifter. Der er fx et fra Slesvig, et fra København og et fra Lund. Jeg har mest arbejdet med det fra Lund, fordi det foreligger i en relativt lettilgængelig faksimile-udgave. Missale Lundense blev oprindeligt trykt i Paris i 1512.

Hvis vi ser på Missale Lundense fra 1512, kan det indledningsvist konstateres, at der er et stort antal gammeltestamentlige læsninger i Missale Lundense. Ud af i alt 248 ikke-evangeliske perikoper er 103 taget fra Det Gamle Testamente. Det er mere end 40 % og nærmer sig halvdelen.

Den normale perikopestruktur i Missale Lundense er, at der er to læsninger, hvoraf den sidste altid er en evangelietekst. Den første kan enten være en gammeltestamentlig læsning, eller det kan være en nytestamentlig epistel.

Det ser ud til at være et klart princip, at gammeltestamentlige læsninger ikke bruges på søndage, men kun på hverdage i visse perioder af kirkeåret. Mest markant

er brugen af gammeltestamentlige læsninger i fastetiden efter septuagesima, helt intensivt i perioden efter askeonsdag. Men i adventstiden forud for jul er der også en periode med klar brug af gammeltestamentlige læsninger. Markant er endvidere brugen af gammeltestamentlige læsninger i de fire årlige tamperuger, herunder især lørdagene, samt i lørdagsvigilierne forud for påskedag og pinsedag. Til gruppen hører også nogle af helligdagene i juleperioden, som normalt ikke er søndage, fx epifani og oktaven efter epifani.

Mens det ser ud til at være et princip (med kun få undtagelser), at der kun er én nystamentlig epistel forud for evangelielæsningen, er der specielle dage, hvor der er flere gammeltestamentlige læsninger på samme dag. På nogle dage er de to gammeltestamentlige læsninger. Det drejer sig om de fire hverdage i ugen mellem palmesøndag og påskedag, om tre onsdage i tamperugerne og om enkelte andre dage. Desuden er der nogle få dage med fire eller fem indledende gammeltestamentlige læsninger – lidt ligesom vi kender det fra vore dages skik med de ni læsninger forud for jul. Det drejer sig i Missale Lundense om to vigilier forud for påskedag og pinsedag, samt de fire tamperlørdage.

Den danske reformation, herunder den første danske alterbog i 1556

I den danske reformation valgte man meget hurtigt at reducere kirkeåret kraftigt, sådan at den dominerende grundstamme bestod af årets søndage. Perikopevalget blev i store træk videreført uændret fra den senmiddelalderlige tradition, sådan som vi fx kender den fra Missale Lundense.

Det kom til at betyde, at den nye gudstjenestebog, alterbogen, kun i beskedent omfang omfattede gammeltestamentlige læsninger, fordi søndagene fra gammel tid kun havde nytestamentlige epistler. I Peder Palladius' alterbog fra 1556 er der kun gammeltestamentlige læsninger til fem dage, nemlig Helligtrekongers dag (Es. 60,1-6), Mariæ renselsesdag (Mal. 3,1-4), Mariæ bebudelsesdag (Es. 60,1-6), Sankt Hans (Es. 49,1-6), og Mariæ besøgelsesdag (Es. 11,1-10). Det er karakteristisk, at de gammeltestamentlige læsninger kun findes på 'skæve' helligdage; de findes ikke på søndage.

Denne linje for brugen af gammeltestamentlige læsninger blev opretholdt i de følgende alterbøger i 1500-tallet, 1600-tallet og 1700-tallet. I Hans Baggers alterbog fra 1688 findes de samme fem gammeltestamentlige læsninger som i Palladius' alterbog. Desuden er der gammeltestamentlige tekster til almindelig bededag (Sl. 67,2-8 og Es. 55,6-7) og til taksigelsens fest (Sl. 124).

Antallet af gammeltestamentlige læsninger blev reduceret i 1770, hvor man fjernede nogle helligdage fra kirkeåret, herunder fire 'skæve' helligdage med gammeltestamentlige læsninger, nemlig hellig tre kongers dag, Mariæ renselsesdag, sankt Hans dag og Mariæ besøgelsesdag. I denne periode, som omfatter det meste af

1800-tallet frem til indførelsen af anden tekstrække, var der kun tre gammeltestamentlige tekster i alterbøgerne.

Ved indførelsen af anden tekstrække i slutningen af 1800-tallet blev der i begrænset omfang indført gammeltestamentlige læsninger. I alterbogen fra 1901, som er den første alterbog med to tekstrækker, var der i anden tekstrække gammeltestamentlige læsninger på ni søndage og helligdage: 1. søndag i advent (Es. 42,1-9), 2. søndag i advent (Es. 11,1-10), 3. søndag i advent (Es. 40,1-8), 4. søndag i advent (Es. 12), Kristi fødsels dag (Es. 9,6-7), søndag efter jul (Sl. 103,1-13), langfredag (Es. 53), påskedag (Sl. 118,19-29) og Kristi himmelfarts dag (Sl. 110,1-4). Der er gammeltestamentlige læsninger på alle adventssøndage, men ellers er det svært at se noget egentligt princip for brugen af gammeltestamentlige læsninger. Sådan var forholdet i den officielle danske alterbog i det meste af 1900-tallet. Men i midten af århundredet begyndte der igen at ske noget vedrørende de bibelske læsninger i gudstjenesten.

1900-tallet

På et bispemøde i 1953 nedsatte de danske biskopper et liturgisk udvalg. I 1958 fremlagde udvalget et *Forslag til Alterbog* (Prøvealterbog) med en tredje tekstrække. Tredje tekstrække havde som første læsning en gammeltestamentlig læsning. Der blev ved kongelig resolution givet tilladelse til forsøgsvis at bruge prøvealterbogen, men prøvealterbogen fra 1958 blev aldrig autoriseret. Den er dog det første officielle udtryk for et ønske om i højere grad at bruge gammeltestamentlige tekster i gudstjenesten. Hvis forslaget var blevet gennemført, ville der have været gammeltestamentlige indgangslæsninger hvert fjerde år.³

Prøvealterbogen blev i 1963 fulgt op af en *Prøveritualbog*. Der blev også ved kgl. resolution givet tilladelse til forsøgsmæssig brug af prøveritualbogen, men den mødte en del kritik, og ingen af forslagene fra det liturgiske udvalg blev autoriseret, hverken prøvealterbogen eller prøveritualbogen.

Men det lå åbenbart i tiden, at noget skulle ske. Så i 1970 nedsatte Kirkeministeriet på foranledning af biskopperne en liturgisk kommission, der arbejdede i en længere årrække frem til 1987 og udsendte et antal betænkninger.

I denne sammenhæng, hvor emnet er gammeltestamentlige læsninger, er det vigtigste liturgikommissionens to oplæg til ny alterbog. I 1975 kom den grå betænkning, hvis officielle titel var *De bibelske læsninger i gudstjenesten* (Betænkning nr. 750). Der var tale om et foreløbigt forslag, der skulle tjene som udgangspunkt for en drøftelse og en praktisk afprøvning, inden det endelige forslag til ny alterbog

---

³ Den planlagte rækkefølge var: 1. række, 2. række, 1. række, 3. række.

kunne fremlægges. Det skete i 1985 med den lilla betænkning, hvis officielle titel var *Forslag til Alterbog* (Betænkning nr. 1087).

Begge de to forslag gik ud på, at højmesse skulle indledes med en gammeltestamentlig indgangslæsning, prædiketeksten var normalt dagens evangelium, og den nytestamentlige epistel blev brugt om udgangslæsning i højmessens afslutning.

Efter de uformelle danske retningslinjer for beslutninger om indrekirkelige forhold bliver biskopperne normalt bedt om at udtale sig til kirkeministeren, inden ministeren tager stilling til, om forslaget skal indstilles til autorisation. Kirkeministeren bad i december 1986 biskopperne om en udtalelse, og på biskoppernes møde i januar 1987 var der enighed om at svare, at man efter en forsøgsperiode ville udtale sig på baggrund af de indvundne erfaringer.

I begyndelsen af 1988 blev der i de enkelte stifter indkaldt beretninger fra menighedsråd og præster om de indvundne erfaringer i forsøgsperioden. På baggrund af de indkomne høringsvar konkluderede biskopperne, at de ikke kunne anbefale liturgikommissionens forslag i den foreliggende helhed. I hørings svarene gav de fleste udtryk for glæde over, at de gammeltestamentlige læsninger kan lyde i større omfang end hidtil, mens der var ret stærk kritik af forslaget om at bruge epistlen som udgangslæsning.

Biskopperne besluttede derfor, at de ville revidere og redigere hele det foreliggende materiale fra liturgikommissionen med henblik på en autorisation af en ny alterbog, ny højmesseordning og nye ritualer. Biskoppernes arbejde blev afsluttet i foråret 1992, og den nye alterbog, *Den Danske Alterbog*, blev autoriseret ved kgl. resolution af 12. juni 1992, herunder også en ny højmesseordning, hvor den første bibelske læsning normalt er en gammeltestamentlig læsning. Alterbogen og Ritualbogen blev publiceret den 17. november 1992, en uge efter den nye bibeloversættelse.

Perikopevalget i *Den Danske Alterbog* er resultatet af et lidt kompliceret samspil mellem liturgikommissionens betænkninger og biskoppernes efterfølgende bearbejdelse. Der tale om både et samspil og et modspil.

Samspillet kommer blandt andet til udtryk i, at langt de fleste gammeltestamentlige læsninger i alterbogen 1992 stammer fra liturgikommissionens lilla betænkning 1985. I den autoriserede alterbog er der 141 gammeltestamentlige perikoper, og af dem er der over 100 perikoper, som findes både i den lilla betænkning og den autoriserede alterbog.⁴ Det er altså liturgikommissionen, der har sat et afgørende præg på alterbogens valg af gammeltestamentlige perikoper. I den autoriserede al-

---

⁴ I denne sammentælling ser jeg bort fra forskelle i perikopeafskæring og forskelle i placering i kirkeår og tekstrække.

terbog 1992 er der kun 29 gammeltestamentlige perikoper, som ikke findes i den lilla betænkning 1985.

I et vist omfang var der dog også tale om et modspil i valget af gammeltestamentlige perikoper. Dette modspil kommer eksempelvis til udtryk i den programmatisk udtalelse fra biskopperne om, at de gammeltestamentlige læsninger skal »læses på gudstjenestens betingelser og nutidens vilkår«. Denne formulering er bevist polemisk i forhold til en tilsvarende programmatisk udtalelse fra liturgikommissionen om, at den foreslåede gammeltestamentlige indgangslæsning skal »skal lyde i kirken på sine egne betingelser«. Det er fristende at sætte de to formuleringer op mod hinanden, og det er heller ikke forkert at gøre det. Men de to formuleringer er ikke nødvendigvis hinandens modsætninger. De er begge formuleret i en bestemt polemisk kontekst. Og ingen af dem er helt dækkende for det faktiske perikopevalg. Hvis de to principper var helt uforenelige, måtte perikopevalget jo også falde helt forskelligt ud. Men det var ikke tilfældet.

Jeg vil nu gå lidt mere i dybden med liturgikommissionens to betænkninger fra henholdsvis 1975 og 1985.

Den danske liturgikommissions to betænkninger: den grå og den lilla.

I den her sammenhæng mener jeg, at det er bedst at koncentrere sig om den grå betænkning fra 1975. Det er her principperne for valg af gammeltestamentlige perikoper fremtræder klarest. Det er her der argumenteres for, at den gammeltestamentlige indgangslæsning har en speciel funktion i gudstjenestens helhed.

Det centrale punkt i den grå betænkning var forslaget om, at de bibelske læsninger skulle have hver deres funktion i gudstjenestens helhed. Og dette punkt hænger – efter min vurdering – ret tæt sammen med modstanden mod tematiske tekstlæsninger. Jeg vil illustrere det ved et citat fra den grå betænkning:

Indgangslæsningen fra Det gamle Testamente understreger menneskets skabthed og de til alle tider gældende livsvilkår og giver samtidigt den nødvendige historiske baggrund for Jesu forkyndelse i evangeliet, herunder også forjættelserne om Kristi komme. Det gamle Testamente skal lyde i kirken på sine egne betingelser. Spændingen mellem loven og evangeliet skal fastholdes i al sin skarphed, således at modsætningen i sin aktuelle udformning kan tages op i prædikenen. Den gammeltestamentlige læsning kommer derfor ofte til at stå som en kontrast til det følgende i gudstjenesten – som lov i forhold til evangelium eller som forjættelse i forhold til opfyldelse. Den gammeltestamentlige læsning behøver derfor ikke tematisk at forudgribe søndagens forkyndelsesmæssige indhold i evangeliet, men skal snarere virke som en almindelig introduktion, der kunne være lige så god på hvilkensomhelst søndag. [s. 199-200].

Hvad angår de nytestamentlige epistelperikoper fører princippet om teksternes selvstændige funktion i gudstjenesten til et radikalt anderledes forslag, der giver højmesse en ny helhedsstruktur. Epistlen er i alle tidligere og nuværende perikopeordninger placeret før evangelielæsningen. I liturgikommissionens forslag flyttes epistlen til gudstjenestens slutning og tildeles en helt ny funktion i gudstjenestens helhed som udgangslæsning.

Epistlens nye funktion som udgangslæsning hænger sammen med et andet overordnet princip for perikopevalget, nemlig at man så vidt muligt ville opretholde den gamle klassiske tekstrække, der har rødder tilbage i oldkirkelig romersk liturgi. Epistelvalget fra den gamle tekstrække bevares i ret stort omfang og befries fra at skulle fungere tematisk sammen med dagens evangelielæsning. I stedet får den en ny funktion. Jeg illustrerer igen med et citat fra den grå betænkning:

Som udgangslæsning får den gamle epistel en tydelig funktion inden for den enkelte søndagsgudstjenestes ramme. Den får en bestemt opgave i helheden, og derved befries den fra at skulle underordnes et bestemt samlende tema. Den skal ikke »ligne« noget. Den står på sin plads med sin funktionelle ret som i den bibelske sammenhæng, hvorfra den er taget. [side 201]

Det er den samme tankegang om epistellæsningens selvstændige funktion i gudstjenestens helhed, der også kommer til udtryk i den gammeltestamentlige indgangslæsning. Den befries fra at skulle underordnes et bestemt samlende tema for den pågældende søndagsgudstjenesten. Den får sin egen selvstændige funktion i gudstjenestens helhed.

Ved perikopevalget til udgangslæsningen kunne man i alt væsentligt holde sig til den gamle klassiske epistelrække. Men det var ikke en mulighed for de gammeltestamentlige læsninger. For i den gamle tekstrække blev der ikke brugt gammeltestamentlige læsninger på søndage og de store festdage. De blev i stedet brugt på hverdage. Så valget af gammeltestamentlige perikoper skulle i alt væsentligt ske helt forfra.

Principperne fra den grå betænkning blev måske modificeret lidt i den lille betænkning fra 1985, men der var stadigvæk en epistel, der havde en selvstændig gudstjenstlig funktion som udgangslæsning. Og den gammeltestamentlige læsning havde stadigvæk en selvstændig gudstjenstlig funktion som indgangslæsning. I kraft af indførelsen af en dobbelt række gammeltestamentlige læsninger, var der blevet plads til i lidt højere grad at lade tematiske hensyn spille ind ved tekstvalget. Men efter min vurdering var det grundlæggende princip for valget af gammeltestamentlige læsninger opretholdt.

Biskoppernes arbejde i relation til liturgikommissionens arbejde

Da jeg i efteråret 1988 blev ansat af biskopperne som liturgisk sekretær var situationen den, at liturgikommissionen i begyndelsen af 1986 havde publiceret sin lilla betænkning. I slutningen af året anmodede kirkeministeren biskopperne om at komme med en udtalelse om forslaget egnethed til autorisation. Og biskopperne havde svaret, at man ville gennemføre en afprøvning over to kirkeår.

Der var blandt præster og menighedsråd en bred tilslutning til forslaget om at udvide den danske gudstjenesteordning med en indledende gammeltestamentlig læsning. Biskoppernes konklusion blev, at der var den nødvendige tilslutning til at indføre gammeltestamentlige læsninger.

Derimod var holdningerne delte til forslaget om at bruge epistlen som udgangslæsning. Blandt brugerne af forslaget var der et flertal for ordningen, og man henviste især til Erik A. Nielsens artikel i indledningsbindet til den lilla betænkning. Langt de fleste ikke-brugere af betænkningen var kritiske eller afvisende over for forslaget.

Biskoppernes konklusion blev, at forslaget om en udgangslæsning var et problematisk element i liturgikommissionens forslag til ny alterbog, og at det ikke var en farbar vej frem at gøre det til et obligatorisk element i en ny gudstjenesteordning. Men hvad så? Det var i væsentlig omfang det forslag, der bar hele forslaget fra liturgikommissionen. Hvis man sagde nej til det, var man nødt til at gennemgå alle læsninger til alle kirkeårets søn- og helligdage. Og det gjorde man så.

Biskoppernes reviderede forslag til alterbog gik ud fra, at der til hver søndag skulle være to tekstrækker med hver tre tekster: en gammeltestamentlig læsning, en epistellæsning fra Det Nye Testamente og en evangelielæsning – og i den anførte rækkefølge. I den første fase af arbejdet var forudsætningen, at denne alterbog kunne bruges med forskellige perikopestrukturer – at der skulle være en vis valgfrihed. Så forslaget til højmesseordningen havde indbygget to-tre alternativer for hver af højmessens fire hoveddele, herunder også hoveddelen med de bibelske læsninger og prædikenen.

I slutningen af 1990 var der udarbejdet et oplæg, som blev sendt i en høring. De enkelte biskopper sendte to eksemplarer af oplægget til alle landets provster og bad om to udtalelser fra hvert provsti. Der kom i foråret 1991 ret mange og fyldige svar på høringen. Men der udbrød også noget, som lignede en form for liturgisk krig mellem medlemmer fra den tidligere liturgikommission og biskopperne. Oplægget blev især kritiseret for at være et tag-selv-bord.

Biskopperne valgte at stramme oplægget, sådan at udgangspunktet var en normalordning med tre læsninger, hvoraf den første var en gammeltestamentlig læsning,

den anden en nytestamentlig epistel og den tredje dagens evangelietekst. Det var sådan det fremtrådte i biskoppernes efterfølgende oplæg fra juni 1991, og det var sådan det endte med at blive autoriseret i juni 1992. Og det var også den løsning, som man havde valgt i alle sammenlignelige nabokirker.

Evangelielæsningerne i biskoppernes forslag (og den endeligt autoriserede alterbog) følger for det meste liturgikommissionens forslag, men går nogle gange tilbage til den tidligere alterbog. Undervejs i biskoppernes arbejde kom der også et par kirkeårsændringer udover dem, som var foreslået af liturgikommissionen.

Epistellæsningerne fra Det Nye Testamente eksisterede jo i princippet ikke i liturgikommissionens forslag og måtte i princippet nyvælges. For det meste blev det dog de epistler, der allerede var i brug i den gamle alterbog. Det vil jeg ikke gøre meget ud af i denne sammenhæng, hvor emnet især er de gammeltestamentlige læsninger.

De gammeltestamentlige læsninger i den autoriserede alterbog følger i alt væsentligt de forslag, som liturgikommissionen fremlagde i den lilla betænkning. Men der var en del søndage, hvor man af forskellige grunde ikke bare kunne følge liturgikommissionens forslag. Der var nogle afvigelser i kirkeåret, og der var nogle afvigelser i evangelieteksterne.

Alle de gammeltestamentlige læsninger blev overvejet i lyset af de bemærkninger, der var kommet til liturgikommissionens lilla betænkning. For hver læsning blev der lavet en oversigt over, hvilke perikoper man tidligere havde brugt i Danmark, samt hvilke perikoper man aktuelt brugte i vores nabokirker.

I biskoppernes »Oplæg til Gudstjenesteordning« fra juni 1991 er der en formulering af principperne for valget af gammeltestamentlige perikoper. Jeg citerer:

I valget af gammeltestamentlige læsninger er der lagt afgørende vægt på at fremdrage tekster, der forkynder Gud som skaber og Herre, Guds trofasthed, men også Guds uudgrundelighed. Tekster, der belyser mennesket i tro og tvivl, med håb mod håb, har ligeledes en central placering. Det samme gælder de messianske forjættelser. Teksterne læses på gudstjenestens betingelser og nutidens vilkår.

Der er ikke valgt tekster ud fra ønsket om, at de skal leve op til at være spændende, oplysende eller underholdende. Fortællende tekster er kun medtaget, for så vidt de samtidigt indeholder et væsentligt budskab. Der er derfor kun et begrænset sammenfald mellem bibelhistoriske fortællinger, som er en skole- og oplysningssag, og tekster valgt til gudstjenestebrug.

Tekstvalget som helhed bygger grundlæggende på de foreliggende tekster i den autoriserede alterbog og på liturgikommissionens forslag af 1985. Ændringer i tekstudvalget er udover de ovenfor anførte grunde især betinget af,

at alle tre læsninger (gammeltestamentlig læsning, epistel, prædikenevangelium) er læst før prædikenen. Tekstvalget bør bære præg af indre helhed og sammenhæng. [s. XIII]

Høringen i efteråret 1991 var en almindelig offentlig høring. Oplægget var blevet trykt som bog og kunne købes af alle interesserede. Jeg tror der blev trykt 4-5.000 eksemplarer. På grundlag af høringssvarene blev der lavet en fornyet gennemgang af hele oplægget.

I april 1992 afleverede biskopperne deres officielle høringssvar til kirkeministeren. Høringssvaret var et revideret forslag til ny alterbog og ny højmesseordning. Efter nogle kontroverser om ordlyden af Fadervor, indstiftelsesordene og Den aro-nitiske Velsignelse blev biskoppernes indstilling autoriseret i juni 1992 og trykt som en ny alterbog med den nye bibeloversættelse. Alterbogen blev præsenteret og udgivet en uge efter den nye bibeloversættelse i november 1992.

Afslutning

Min vurdering her mere end 20 år efter autorisationen af *Den Danske Alterbog* i 1992 er fortsat, at det var en rigtig og en holdbar beslutning at indføre gammeltestamentlige læsninger.

Men jeg synes personligt, at der er et dilemma med perikopestrukturen, som det er vanskeligt at løse helt tilfredsstillende. Hvis der i hver højmesse skal være læsninger fra både Det Gamle Testamente, fra de nytestamentlige breve og fra evangelierne, må der være tre læsninger, sådan som der er i den danske normalordning, og sådan som der er i de fleste andre lutherske kirker, i den anglikanske kirke og i den katolske kirke.

Der er meget, der taler for ordningen med tre læsninger: GT – epistel – evangelium. Men tre læsninger er også noget af en udfordring, pædagogisk og liturgisk, så ud fra andre vurderinger vil det måske være bedre kun at have to læsninger. Og som I nok har forstået på mig, mener jeg heller ikke, at de historiske argumenter til fordel for tre læsninger er helt overbevisende.

I *Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog* fra 1973 var der kun to læsninger, nemlig epistel og evangelium. Efter indledningskollekten var der en epistel, anden salme, evangelium (prædiketeksten), trosbekendelse, salme før prædikenen og prædiken. Antallet af læsninger blev reduceret til to i forhold til den gældende ordning ved kun at læse ét evangelium, nemlig dagens prædiketekst, og normalt læse det fra alteret.

Liturgikommissionen har formentlig haft en tilsvarende fornemmelse over for dilemmaet, da man foreslog, at der skulle indføres en gammeltestamentlig indgangslæsning. I den grå betænkning fra 1975 kan man nemlig læse i efterskriftet:

3 læsninger vil nemlig ofte være en for stor intellektuel udfordring for menigheden. Læsningen af det ekstra evangelium fra alteret kommer let til at nedbryde koncentrationen om det evangelium, der læses fra prædikestolen. Derfor foreslår man også her, at læsningernes antal i formessen indskrænkes til to, d.v.s. at man kun læser det evangelium, hvorover der prædikes.⁵

En mulig løsning på dilemmaet kunne være, at man brugte epistlen som udgangslæsning før den aronitiske velsignelse. På den måde er der i 'formessen' kun to læsninger, nemlig den gammeltestamentlige indgangslæsning og dagens evangelium. Det var liturgikommissionens forslag i de to betænkninger fra henholdsvis 1975 og 1985. Det skal indrømmes, at det er en mulig løsning på dilemmaet, men det sker ved at indføre en dansk liturgisk særtradition uden historiske eller økumeniske paralleller. Og der kan også anføres teologiske forbehold over for at slutte gudstjenesten med en 'formaning'.

Dilemmaet blev ikke rigtigt løst i den autoriserede alterbog fra 1992. Og jeg tror egentlig heller ikke, at det kan løses. Normalordningen med den gammeltestamentlige indgangslæsning har tre læsninger, og det betyder, at den gammeltestamentlige læsning har en mindre markant placering i forhold til prædiketeksten. Der kommer en epistellæsning ind efter den gammeltestamentlige læsning og før evangelielæsningen. Det giver nogle pædagogiske og liturgiske problemer. Man kan savne en klar sammenhæng mellem de tre læsninger, og det kan være vanskeligt at inddrage alle tre bibelske læsninger i prædikenen. Desuden har trosbekendelsen fået en lidt pudsig placering og funktion mellem epistellæsning og evangelielæsning.

Note 2 med to bibelske læsninger i højmesseordningen fra 1992 har ikke de samme pædagogiske og liturgiske problemer, men til gengæld er der ikke altid en gammeltestamentlig læsning. Den første læsning er enten en gammeltestamentlig læsning eller en nytestamentlig epistel. Det giver alt i alt færre gammeltestamentlige læsninger, til gengæld giver det en mere markant placering og mere oplagte muligheder for at inddrage den første læsning i prædikenen. Mange lægger også vægt på, at prædiketeksten læses fra prædikestolen, og det er som udgangspunkt ikke tilfældet i 'note 2' med to bibelske læsninger, idet evangeliet her læses fra alteret, før trosbekendelsen og salmen før prædikenen.

Det er både en svaghed og en styrke ved højmesseordningen fra 1992, at der er indbygget en del valgmuligheder og alternativer. Det er en svaghed, at perikope-

---

⁵ Den grå betænkning (1975), s. 198-199.

valget ikke helt målrettet er tilpasset en bestemt perikopestruktur, men har ladet nogle valgmuligheder stå åbne. Efter min vurdering er det nu mest en styrke, idet det giver større fleksibilitet og større frihed til lokalt at vælge den løsning, som fungerer bedst i den lokale kirke.

HANDOUT vedr. foredrag af Holger Villadsen, tirsdag den 3. november 2015 ved kursus i Løgumkloster om de gudstjenstlige GT-tekster: »Hvorfor læser vi det, vi gør, i kirken?«

Disposition

- Indledning: det er et mysterium
- GT og første tekstrække, generelt
- Würzburger Comes fra 600-tallet
- Missale Lundense fra 1512
- Den danske reformation, herunder Palladius' alterbog fra 1556
- Sidste halvdel af 1900-tallet, generelt
- Liturgikommissionens to betænkninger: den grå og den lilla
- Biskoppernes revisionsarbejde
- Afslutning

Citater

1: Den grå betænkning 1975, side 199-200

Indgangslæsningen fra Det gamle Testamente understreger menneskets skabthed og de til alle tider gældende livsvilkår og giver samtidigt den nødvendige historiske baggrund for Jesu forkyndelse i evangeliet, herunder også forjættelserne om Kristi komme. Det gamle Testamente skal lyde i kirken på sine egne betingelser. Spændingen mellem loven og evangeliet skal fastholdes i al sin skarphed, således at modsætningen i sin aktuelle udformning kan tages op i prædikenen. Den gammeltestamentlige læsning kommer derfor ofte til at stå som en kontrast til det følgende i gudstjenesten – som lov i forhold til evangelium eller som forjættelse i forhold til opfyldelse. Den gammeltestamentlige læsning behøver derfor ikke tematisk at forudgribe søndagens forkyndelsesmæssige indhold i evangeliet, men skal snarere virke som en almindelig introduktion, der kunne være lige så god på hvilken som helst søndag.

2: Den grå betænkning 1975, side 201

Som udgangslæsning får den gamle epistel en tydelig funktion inden for den enkelte søndagsgudstjenestes ramme. Den får en bestemt opgave i helheden, og derved befries den fra at skulle underordnes et bestemt samlende tema. Den skal ikke »ligne« noget. Den står på sin plads med sin funktionelle ret som i den bibelske sammenhæng, hvorfra den er taget.

3: Biskoppernes »Oplæg til Gudstjenesteordning«, juni 1991, side XIII

I valget af gammeltestamentlige læsninger er der lagt afgørende vægt på at fremdrage tekster, der forkynner Gud som skaber og Herre, Guds trofasthed, men også Guds uudgrundelighed. Tekster, der belyser mennesket i tro og tvivl, med håb mod håb, har ligeledes en central placering. Det samme gælder de messianske forjættelser. Teksterne læses på gudstjenestens betingelser og nutidens vilkår.

Holger Villadsen: Hvorfor læser vi det, vi gør, i kirken? (3. nov. 2015)

Der er ikke valgt tekster ud fra ønsket om, at de skal leve op til at være spændende, oplysende eller underholdende. Fortællende tekster er kun medtaget, for så vidt de samtidigt indeholder et væsentligt budskab. Der er derfor kun et begrænset sammenfald mellem bibelhistoriske fortællinger, som er en skole- og oplysnings-sag, og tekster valgt til gudstjenestebrug.

Tekstvalget som helhed bygger grundlæggende på de foreliggende tekster i den autoriserede alterbog og på liturgikommissionens forslag af 1985. Ændringer i tekstudvalget er udover de ovenfor anførte grunde især betinget af, at alle tre læsninger (gammeltestamentlig læsning, epistel, prædikenevangelium) er læst før prædikenen. Tekstvalget bør bære præg af indre helhed og sammenhæng.

Litteratur

- Prøvealterbogen 1958 = Forslag til Alterbog for Den danske evangelisk-lutherske Folkekirke. København: Vajsenhuset 1958.
- Den grå betænkning = De bibelske læsninger i gudstjenesten. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 750. København 1975.
- Den lilla betænkning = Forslag til Alterbog. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 1057. København 1985. [Betænkningen består af to bind, selve alterbogsforslaget og en særskilt indledning].
- Gudstjenesteoplæg, december 1990. [Lukket høring i foråret 1991. Kun kopieret i et begrænset antal eksemplarer. Den første del med gudstjenester findes på min private hjemmeside: <http://www.sejrupsvilladsen.dk/LN-08.pdf>].
- Oplæg til Gudstjenesteordning. Udarbejdet af biskopperne juni 1991. Frederiksberg: Materialecentralen 1991.
- Den Danske Alterbog. Autoriseret ved kgl. resolution af 12. juni 1992. København: Vajsenhuset 1992.
- Holger Villadsen: Würzburger Comes. En brik til historien om første tekstrække. Internetartikel fra 2009 på adressen: www.patristik.dk/Patristik10.pdf.
- Holger Villadsen: Gammeltestamentlige læsninger og kirkeår i Danmark på reformationstiden – i: Kirkehistoriske Samlinger 2010, side 7-48.
- Holger Villadsen: Perikoper og kirkeår i oldkirken. Jerusalem, Konstantinopel og Rom. Books on Demand: København 2010. [Artikelsamling om oldkirkelig perikopehistorie samt om liturgikommissionens forslag til udgangslæsning].
- Holger Villadsen: Folkekirkens gudstjenestereform 1992. Liturgiske artikler og foredrag. Books on Demand: København 2011. [Artikelsamling fra den periode, hvor jeg fungerede som liturgisk sekretær for biskopperne].
- Papirer fra biskoppernes liturgirevision 1988-1994. Rigsarkivet, under mit navn. www.sejrupsvilladsen.dk [Privat hjemmeside med bibliografi og pdf-versioner af artikler og foredrag].